

De Engelse kerkhervormer John Wycliffe

Omstreeks het midden van de veertiende eeuw nam de macht van de kerkelijke inquisitie af. De door de paus naar het Heilige Roomse Rijk¹ gestuurde inquisiteurs stuitten van 1348 tot 1369 op de vijandige houding van de Duitse bisschoppen. In Frankrijk werden ze steeds meer onderworpen aan de koninklijke macht. In Italië verloor het instituut zijn gezag. In Engeland hoefde de inquisitie niet te worden ingevoerd. De Engelsen hadden het onderricht van de kerk gewillig aangenomen. Toch hadden ze sinds de regering van Edward I (1239-1307) duidelijk de wil getoond om de kerk elke invloed op politiek gebied te ontzeggen. Vooral de Engelse theoloog John Wycliffe (1328-1384) speelde hierbij een grote rol.

Wycliffe studeerde in Oxford theologie en filosofie. Na de Bijbel was kerkvader Aurelius Augustinus (354-430) zijn grote autoriteit. Nadat hij doctor in de theologie was geworden, hield hij voordrachten voor studenten, die hem zoon van Augustinus noemden. Wycliffe bleek begaafd. Hij was achtereenvolgens *master* van verschillende befaamde colleges. Naar de gewoonte van zijn tijd werd zijn inkomen aangevuld met een hem door de paus toegekende prebende, een jaarrente uit kerkelijke goederen. In 1371 kreeg Wycliffe bij wijze van promotie nog eens een prebende: paus Gregorius XI (circa 1330-1378) benoemde hem tot kanunnik van de kathedraal te Lincoln. Wycliffe verzekerde zich de gunst van de regerende dynastie door zijn theologisch-juridische traktaten over de verhouding van kerk en staat.

In 1374 kreeg hij de kroonprebende Lutterworth en werd hij benoemd in een commissie die in Brugge met afgezanten van de curie moest gaan praten over haar controversen met de Engelse kroon.² Hij stelde dat de koning kerkelijke bezittingen mag naasten als het staatsbelang dit eist en dat hij het exporteren van

ongemunt zilver (lees: kerkaccijns) naar vreemde landen (lees: Avignon) op theologische gronden moest verwerpen. De sterk anti-klerikale hertog van Lancaster, John of Gaunt (1340-1399), ontbood Wycliffe naar Londen en liet hem daar in kerk na kerk tegen de aanspraken van de curie preken. Wycliffe betoogde dat de kerk mensenwerk is. Ze heeft een clerus die niet alleen een leven van weelde leidt, maar bovendien elk nut voor de maatschappij verloren heeft. Ze heeft een horde luie monniken met rode, dikke wangen en grote magen die het levensonderhoud voor hele families opeten en die in hun zelfgenoegzaamheid niet boven een godsdienst voor vette koeien uitkomen. Wycliffe riep de regering op de kloosters waarin deze nietsnutten zich ophielden, op te ruimen om er

¹ Het Heilige Roomse Rijk (Duits: *Heiliges Römisches Reich*; Latijn: *sacrum romanum imperium*) was een keizerrijk dat tijdens de Middeleeuwen en de vroeg moderne tijd grote delen van West- en Centraal-Europa omvatte. Het ontstond in 962 uit het oostelijke gedeelte van het Frankische Rijk, dat was opgericht bij het Verdrag van Verdun (843). Het bestond als centraal-Europese mogendheid in wisselende samenstelling en mate van samenhang tot 1806. De naam van het keizerrijk was aanvankelijk 'Romeinse Rijk'. Vanaf de dertiende eeuw heette het 'Heilige Romeinse Rijk' en vanaf de vijftiende eeuw 'Heilige Romeinse Rijk der Duitse natie'. De keizers zagen zichzelf als opvolgers van de Romeinse keizers en verheven boven het pausdom. Ze hadden er belang bij hun bezit te laten besturen door zelf gekozen bisschoppen.

² De Vries 1982, 370.

armen, blinden, lammen en andere zieken een plaats in te geven. De deugdzame monniken zouden pastoor of leraar moeten worden en de anderen zouden gedwongen moeten worden met het werk van hun handen in hun bestaan te voorzien.

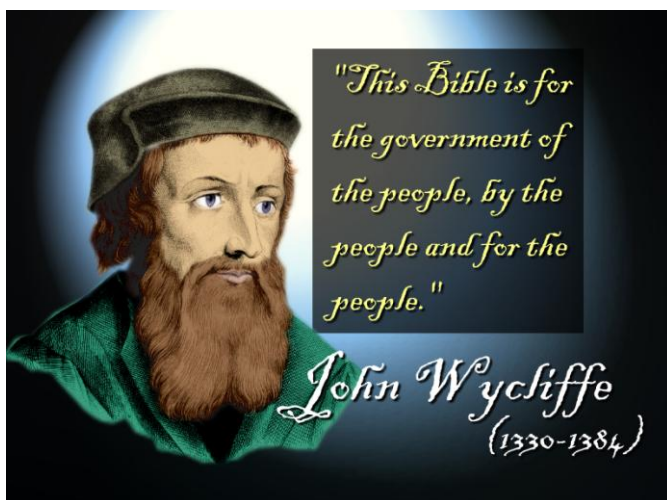
Wycliffe spoorde de kerk aan terug te keren tot de armoede van de eerste christenen. Wereldlijke machthebbers riep hij op kerkelijke schenkingen in bezit te nemen en die te verdelen onder liefdadige en educatieve doelen. Meer nog dan tegen de kerk verzette Wycliffe zich tegen het pausdom. Hij verweet het pausdom heerszucht en geldgierigheid. Hij koppelde in zijn actie tegen het pausdom het godsdienstige element aan het politieke: hij pleitte voor Engelse nationale rechten tegen de Franse paus. Zo won hij met zijn denkbeelden allen die uitzagen naar politieke vrijheid.³

Na enige jaren bezat Wycliffe een geestdriftige aanhang, niet alleen onder de adel en de burgerij, maar ook onder veel lagere geestelijken, de zogenoemde eenvoudige priesters (*simple priests*). De laatsten verbreidden de ideeën van Wycliffe. De bisschop van Londen, William Courtenay (circa 1342-1396), en de aartsbisschop Simon Sudbury (circa 1316-1381) waren hierover verontrust en daagden Wycliffe in 1377 voor de kerkelijke rechtbank. Bij de zittingen ontstonden relletjes tussen de aanwezige prelaten en lords. Wycliffe verdween van het toneel. Zijn tegenstanders beschuldigden hem nu rechtstreeks bij de Heilige Stoel van ketterij. Paus Gregorius XI (circa 1330-1378) veroordeelde daarop achttien stellingen uit Wycliffes leer en verklaarde Wycliffe tot een gevaarlijke samenzweerder tegen de status van de kerk en elke wettelijke orde. De paus besefte dat Wycliffe zijn machtspositie en die van andere hoog geplaatse geestelijken aantastte. Wycliffe stelde namelijk dat als geestelijken niet leven naar de geboden van Christus, staat het elke christen- of hij priester of leek is - vrijstaat een dergelijke vijand van Christus terecht te wijzen, al is het ook de paus zelf. De paus een droeg Courtenay en Sudbury op Wycliffe gevangen te nemen en voor de pauselijke rechterstoel te brengen. De universiteit van Oxford waaraan Wycliffe doceerde, verweet hij nalatigheid in de leer en beval hij Wycliffe op straffe van al haar voorrechten aan de bisschoppen uit te leveren. Wycliffe achtte de poging om in Engeland een pauselijke inquisitie op te richten en een Engels onderdaan te arresteren onjuist. Hij had daarbij de publieke opinie op zijn hand. De universiteit van Oxford weigerde hem uit te leveren. De anti-pauselijke politiek van de monarchie nam toe.

Wycliffe won aan invloed. Tegelijk werd hij radicaler. In een lange reeks geschriften zette hij uitvoerig zijn mening uiteen over wenselijke hervormingen van de kerk. Hij stelde voor alleen de Bijbel als bron en norm voor de leer van de kerk te nemen. Hij wilde de paus alleen als hoofd van de kerk erkennen als hij in apostolische armoede zou leven en afstand zou doen van alle aanspraken op wereldlijke macht. Verder richtte hij zijn aanvallen op de eis dat priesters in celibaat moesten leven, op de waarde van

missen voor de ziel, op het kloosterwezen en op de leer van de aflaat. Hij maakte duidelijk dat hij de verering van heiligen en relieken weezinwekkend en ongerijmd vond. Zelfs ging hij zo ver, dat hij met een beroep op de Bijbel de transsubstantiatie loochende, de verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus tijdens de consecratie door een gewijd priester.

Wycliffe probeerde de band tussen de kerk en de eenvoudige gelovigen te herstellen. Samen met anderen begon hij in 1380 de Bijbel

³ Pirenne z.j., 289.

(de Latijnse kerkelijke vertaling, de Vulgata) in het Engels te vertalen, zodat iedereen die het lezen machtig was deze zelf kon bestuderen. Ook begon hij rondtrekkende predikers (lollarden) uit te sturen die hij zelf opgeleid had. Toen hij tenslotte ook nog het geestelijk gezag van de paus verwierp en er in 1381 een grote boerenopstand uitbrak, waarbij Sudbury op gewelddadige wijze omkwam, was de maat vol.

De kanselier van de universiteit van Oxford, Courtenay, die Sudbury was opgevolgd als aartsbisschop van Canterbury, beschuldigde Wycliffe van ketterij. Hij en zijn vijanden stelden hem verantwoordelijk voor de boerenopstand: de lollarden zouden de boeren ertoe aangezet hebben. Wycliffe verloor de steun van John of Gaunt wiens paleis door opstandige boeren was verwoest. Hij werd uit Oxford verbannen. Wycliffe ging door met de verkondiging van zijn opvattingen. Courtenay van zijn kant ging door met hem te vervolgen. Het kerkelijk tribunaal in Blackfriars, waar Wycliffe zou worden veroordeeld, werd afgebroken door een aardbeving. Wycliffe legde dit uit als een waarschuwing van de hemel aan de aartsbisschop. De aartsbisschop op zijn beurt legde het uit als een teken van God voor Wycliffe om te herroepen. Courtenay deed zowel aan het hof als in Oxford zijn uiterste best om een veroordeling van Wycliffe af te dwingen. Dit leidde tot heftige

theologische beroeringen. Courtenay kreeg gedaan dat Wycliffe het preken werd verboden. Stap voor stap slaagde hij erin het verzet van de Oxfordse lollarden te breken. Hierbij werd hij gesteund door het feit dat John of Gaunt terugdeinsde voor Wycliffes theologische visie op de eucharistie. De adel liet Wycliffe in de steek en zijn verdedigers aan de universiteit te Oxford verloren het pleit. De synode in 1382 te Londen veroordeelde een groot aantal leerstellingen van Wycliffe. Zijn aanhangers bedreigde ze met de ban, tenzij ze hun dwalingen afzwoeren. De stemming van het parlement was evenwel nog altijd zo openlijk op Wycliffes hand, dat niemand het waagde hem een strobreed in de weg te leggen. Ongestoord kon hij vanuit zijn pastorie in Lutterworth zijn schrijverswerkzaamheid voortzetten en zijn 'arme predikers' leiding geven. Zijn Bijbelvertaling werd een wapen in handen van zijn aanhangers en van alle anti-pauselijk gezinden.

In 1384 stierf Wycliffe een natuurlijke dood. In 1409 werd het leken verboden de Bijbelvertaling van Wycliffe te lezen. Het concilie van Konstanz (1414-1418) veroordeelde Wycliffes opvattingen. Het lichaam van Wycliffe werd opgegraven en alsnog verbrand. De lollarden lieten zich hierdoor niet opzij schuiven. Meer dan ooit verzetten ze zich tegen de boerenonderdrukkers en de rijke geestelijkheid, verwierpen ze de biecht, heiligenbeelden en gebeden voor de doden, en verkondigden dat de geestelijke moet leven in apostolische armoede; het celibaat achtten zij onnatuurlijk, de macht van de paus trokken zij in twijfel. Toen ze in opstand kwamen, onderdrukte de prins van Wales, Hendrik V (1387-

1422), hen met geweld. Lord Cobham, de verdediger van de lollarden in het Hogerhuis, deed hij in 1417 de brandstapel bestijgen. Dit gewelddadige optreden remde de beweging van de lollarden wel, maar vernietigde haar niet.

© Leen den Besten,
Zevenaar, 20 februari 2013.

Geraadpleegde literatuur

Pirenne, Henri, *Geschiedenis van Europa. van de invallen der Germanen tot de zestiende eeuw*, Amsterdam: L.J. Veen's Uitgeversmij N.V..

Vries, Theun de, *Ketters. Veertien eeuwen ketterij, volksbeweging en kettergericht*, Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij B.V. 1982.

Wicliffes vertaling van het begin van het Johannesevangelie.

